

HAZAI TÖRTÉNETÍRÁSUNK CSÓDJE

– Magyar referátum francia nyelven –

AVÁNYÁBAN hivatott tudósok számolnak be a történetírás félszázados fejlődéséről, az összes kultúrnemzetek történetkutató szervezeteiről, történettudományi módszeréről, törekvéseiről és eredményeiről.¹ A nagy nemzetek historiográfiáját komoly és tárgyilagos összefoglalások ismertetik, de a kisebbek is mind megtalálták a maguk lelkes szószólóit. Terjedelem és szempontok tekintetében egymástól eltérő, nemzeti irányban néha elfogult, az eredményeket itt-ott túlbecsülő s a részletekben feleslegesen elmerülő, mégis alapos munkával és lelkes tárgy szeretettel kidolgozott tanulmányok adnak szép és harmonikus képet a szerb, horvát, szlovén, bolgár, török, oláh, lengyel és cseh történetírás legutóbbi félszázadáról. Csak a magyar történetírás nem jutott komoly és tárgyilagos méltatáshoz. Jorga és Susta beszámolója a román és cseh történettudósok ötvenéves munkásságáról három ívre terjed. A magyar történetírás félszázados termékeny korszakának jellemzésére — a megelőző kornak szentelt négy lapos bevezetéssel együtt — csak félv jutott. Mindenütt lázas munkáról rohamos haladásról hallunk, csak egy helyütt van a referátum véleménye szerint hanyatlás, reakció, tétlenség: Magyarországon!

A szomszédos népek, bolgárok, délszlávok, törökök történetírását méltató Cahen, Deny és Haumont megemlékeznek ugyan több magyar tudós munkásságáról s felhívják a figyelmet a magyar Akadémia forráskiadványaira is, de jóakarató utalásuk nem talált visszhangra, példájuk nem talált követésre a magyar történetírásról rajzolt szomorú kép keretében. A legutóbbi félszázad magyar történetírását tárgyaló kis cikkben még csak kísérlet sem történt a kiadvány címében jelzett feladatok megoldására: az újabb módszerek, munkaszervezetek, célkitűzések, problémák s a külföldi irodalomban is elismert gazdag eredmények ismertetésére. A cikkíró megelégedett néhány jeles történetírónk munkásságának jellemzésével a nélkül, hogy a fejlődésről szerves és összefüggő képet adott volna.

A múlt század második fele történetírásunk történetében a részletkutatás, publikálás és forráskritika klasszikus kora volt. De írónknál e tekintetben hiába keresünk tájékozódást. Az Országgyűlési Emlékek 1883 előtt megjelent kötetei s a török-magyar kori források felemlítésén kívül mi nyomát sem találjuk az Akadémia nagyarányú publikációs

¹ Bibliothèque de la Revue Historique. Histoire et Historiens depuis cinquante ans. Méthodes, organisation et résultats du travail historique de 1876 & 1926. Paris, 1927, Alcan, XIX, 758 l. A magyar részt írta Marczali Henrik.

munkásságának. Nem esik szó a Történelmi Társulat kútfőkiadványairól sem. A segédtudományok és provinciális történet művelésére alapított egyesületek komoly és jelentős munkája, a törvényhatóságok, egyházak, főpapok, szerzetesrendek, főúri és nemesi családok támogatásával létrejött forráskiadványok hosszú sorozata, három tudós nemzedék alapvető forráskritikai munkássága pedig még említésre sincs érdemesítve. De nemcsak a kutatószervezetek tevékenysége s a forráskiadók és kritikusok munkája részesült ily mostoha elbánásban, három nemzedék feldolgozó munkássága is elsikkadt, hamis világításba került. A francia folyóirat referensének méltatása itt is egészen hézagos és szubjektív.

A tárgyalt korszak első felének „öregjei“ közül Kerékgyártó Árpád szorgalmas adatgyűjtésével, Szilágyi Sándor egyik forráskiadványával és a Millenáris Történet szerkesztésével érdemelték ki a referensnél nevük felemlítését. Salamon Ferenc már bő méltatásban részesült, mint a komoly és tárgyilagos kutatás, a lelkiismeretes kritika és művészi feldolgozás nagy autodidakta mestere, ki új szempontokkal és új anyaggal bővítette a történeti vizsgálódás körét. Mellette a fiatalabbak közül Pauler, Thaly, Fraknoi „ragyogó“ triászának munkásságáról szól részletesebben az író, de a két elsőről — minden ragyogásuk ellenére — csak korholóan. Középkori történetünk kritikai művelésének alapvetője és nagymestere, Pauler Gyula, jogász lévén, a cikkíró szerint dilettáns volt a történetírás terén, s árpádkori története nem egyéb „a források és könyvek német módra egymásba szőtt kivonatánál“. Más produkcióra nem is volt képes, hiszen „sem az eszmék, sem az intézmények nem érdekelték (!), elmélyedt a genealógiai kérdésekben s aprólékosságba veszvén, kritikája kis részletekben szabatos lehet, de a jelentős problémák tekintetében nem biztos“. Utolsó műve még e fogyatékos munkához képest is „szemmel látható hanyatlást jelent“. „A magyar történettudomány másik markáns egyénisége Rákóczi fejedelem fáradhatatlan panegyristája, Thaly Kálmán volt, aki a patriotizmust a végeletekig vitte.“ Míg Pauler „a 18. század nagy egyházi történetíróinak epigonja, Thalynek imádott fejedelme idejében kellett volna élnie“. Csak Fraknoi volt hármuk közül igazán módszeres, komoly kutató és szolid történetíró; az ő munkássága csak dicséretet érdemel.

E kétharmadrészben múlt századok tudományos színvonalára „leértékelt. „ragyogó csoporttal“ (groupe brillant) egyidőben, a múlt század utolsó tizedeiben „tehetségre és szellemi alkatra nagyon különböző, de egyformán a kutatás felé hajló historikusok egész testületé“ dolgozott a magyar történetírás sivár mezején. Közülük csupán „Waltz, Wattenbach és Monod tanítványa“, Marczali Henrik, érdemelte ki forráskritikai kísérletének s a 18. századra vonatkozó kutatásainak felemlítését. A többiek, a nagy forráskiadók, a módszeres részletkutatás megalapozói, történetünk ezernyi homályos problémájának megoldói — Szabó Károly, Wenczel Gusztáv, Knauz Nándor, Hajnik Imre, Thallóczy Lajos, Tagányi Károly, Fejérpataky László, Békefi Rémi, Karácsonyi János, az élők közül Károlyi Árpád, Angyal, Csánki, Takáts, hogy csak a javát említsük — mind könnyűnek talál-

tattak az olimpuszi magaslatról ítélkező kritikus mérlegén. E nemzedék exakt kutatómódszerét, új célkitűzéseit, az egyoldalú politikai és alkotmánytörténeti érdeklődés körét gazdaság-, társadalom-, jog-, közigazgatás- és szellemtörténeti szempontokkal bővítő kezdeményezéseit, a rájuk következő generációnak századunk első évtizedében ez alapokon megindult speciális kutatásait és szintetikus törekvéseit még csak kritikára sem érdemesíti a magyar tudományosság kérlelhetetlen bírója.

Hallgatásában pedig lesújtó bírálata rejlik Salamon Ferenc és Marczali Henrik egyetemi tanári működésének, kik — a cikk állításai-
ból következően — félszázad alatt sem voltak képesek hivatása magaslatán álló történészgárda nevelésére, hallgatóik, tanítványaik helyes irányba terelésére. S e kemény ítélet a kötelelességmulasztás és tanári impotencia vádjává fokozódik Marczali Henrikkel szemben, a fiatalabb tudós nemzedék munkásságáról adott vigasztalan kép keretéből. Mert írónk szerint Marczali iskolájából kikerült nemzedékünk leírta a Salamon-Fraknoi kijelölte útról, a tárgyilagos történetírás egyenes útjáról s a nagy háborúban „elvesztette igazságérzékét“. „1920 óm a történetírás terén is diadalmaskodik a reakció szelleme.. s a történeti kutatás és kritika központjában — „mint mindig“(!) — most is az Anonymus-kérdés és a székely-probléma áll, melyek megítélésében a kritika fegyvere helyett politikai szempontok vitetnek küzdelembe.

Sértés volna történetíróinkkal és e folyóirat olvasóközönségével szemben is, ha e neveltségességig könnyelmű állítások cáfolásába bocsátkoznám. Aki a legutóbbi évek lázas munkájában, legújabbkori történetünk emlékeinek rendszeres felkutatásában és feldolgozásában, a magyar gazdaság- és társadalomtörténet külföldön is elismerésre talált eredményeiben, a letűnt nemzedék sokszor hiperkritikus ítéleteit revideáló forráskritikában, az elődök megállapításait új forrásadatok és módszeres kritika alapján átvértékelő és új szempontokkal bővítő történeti ítéletekben, az ismeretek rendszerezésére és összefoglalására törekvő kézikönyvekben és szintetikus művekben reakciót lát és semmi egyebet, aki a segédtudományok módszerének tökéletesedésével természetszerűen revízió alá került forráskritikai részletkérdésekben látja a háború utáni magyar történetkutatás központi problémáit, az vagy nem ismeri a magyar történetírók munkásságát, vagy tudatosan törekszik lekicsinylésére, megbélyegzésére, mások becsületes és komoly tudós munkájának diszkreditálására.

Külföldi enciklopédiákat, kézikönyveket és gyűjteményes munkákat forgatva — sajnos — eléggé megszokhattuk a magyar tudomány, irodalom és művészet eredményeinek célzatos kicsinylését, sőt teljes negligálását is. Ismerjük a németeknek, franciáknak magyar dolgokban gyakran felháborító tájékozatlanságát. Ismerjük e tájékozatlanság okát is: a magunk tehetetlenségét és mások élelmességét. Beláttuk már, hogy mindebben magunk vagyunk a főbűnösök, hiszen a múlt század utolsó évtizede óta szinte szisztematikusan zárkóztunk el a külföldtől, erőszakosan téptük szét korábban oly gyümölcsöző tudományos kapcsolatainkat és semmi, de semmi gondot sem fordítottunk

politikai és kulturális életünk problémáinak, a magyar nemzet történeti szerepének és jelentőségének a külföldel való megismertetésére. Ezért nem lep meg, ha előkelő külföldi kiadók teljesen megfélemedeznek létezésünkről, vagy a magyarság ellenségeire bízzák nemzetünk történetének és kulturális életének ismertetését. De meglep és megdöbben, hogy mikor végre mód nyílt volna tudományosságunkról külföldön elterjedt balvélemények cáfolatára, komoly munkánk tisztas eredményeinek tárgyilagos, de megértő ismertetésére, magyar történetíró vállalkozott történetírásunk törekvésekben és eredményekben egyaránt gazdag korszakának ily felületes, rosszindulatú, célzatos és lekicsinylő ismertetésére.

Marczali Henriknek kortársai nem adták meg a tehetségét és munkásságát — sokak véleménye szerint — megillető legteljesebb elismerést. Tanítványai az egyetemről kikerülve, volt mesterük lenéző ridegségétől tán nagyon is sietve menekültek melegebb szívű mentorok szárnyai alá. Tanári pályája utolsó szakában politikai magatartása kortársai és a hivatalos körök részéről kelleténél tán szigorúbb, sokak szerint méltánytalan elbírálásban részesült. Mindez öreg korára túlságosan elszigetelte őt a magyar tudósvilágtól, meghasonlást, keserűséget oltott leikébe, sértő kifakadásokat és igaztalan ítéleteket csalt ajkára. Amíg e kifakadások, kortársait kicsinylő ítéletei idehaza hangzottak és volt tanítványait — a gyermekeit felfaló Kronosz szerepében tetszelegve — idehaza ócsárolta, egykori tanítványai, kik az egyetem padjain ismertük meg tudását, szemináriumában tanultuk a kutatás módszerét és ugyanott megismertük ellenvéleményt nem tűrő, apodiktikus egyéniségét, büszke önértékelését is, nem csodálkoztunk rajta s megbocsátottuk elkeseredett öreg tanárunknak gyengeségét. Tudós érdemeit, tanári működését mérlegelve — e gyengeségek ellenére is — tárgyilagosságra törekvő, módszeres történettudóst tiszteltünk benne, s ilyenként méltattuk műveinkben a nagyközönség, a katedráról tanítványaink előtt. Most, hogy panaszát és keserűségét a magyar tudományt külföldi közönség előtt becsmérő, nemzeti kultúránkat idegenek előtt lekicsinylő cikkben öntötte ki, úgy érezzük, tévedtünk és hibáztunk.

Nem akarok arról ítélni, vajjon Marczali Henrik cikke megírásával mit vétett a nemzet ellen, mdy őt egykor díszszel, tisztdettel és elismeréssel tüntette ki. De bizonyos, hogy ez úton, melyre most cikke megírásával lépett, volt tanítványai nem hajlandók őt követni.

HÓMAN BÁLINT